

Ooper, mis väärrib lavaletoomist

Mineviku kultuuripärandi parimate näidiste ulatuslik propageerimine ja kasutamine on Nõukogude riigi kultuuripoliitika üks tähtsamaid ja sügavalt elulisi aluseid. Sealjuures erineb meie suhtumine kultuuripärandisse oluliselt kodanlikust «objektiivsest» lähenemisest kunstile ning püüdest näidata kunsti kui mingit enesega piirduvat esteetilist kategooriat, mis seisab kõrval iga-sugustest sotsiaalsetest probleemidest ja ühiskonna elulistest huvidest.

Meie vaatame kunstile kui tegelikku- se peegeldamisele kunstilistes kujudes, kui rahva ühiskondliku kasvatus- vahendile. Sellepärast ei suhtu me üks- köikselt sellesse, missugune on kunsti- teose sisu, ega võta teda reservatsio- nideta vastu ainult sel põhjusel, et sel- le on loonud andekas kunstnik. Nii- sugune lähenemine lubab meil kunsti- loomingu hinnata avaramalt ja õige- mini, täielikumalt välja selgitada tema paremaid külgi. On loomulik, et meie kunstisse suhtumise parteiline iseloom on suunanud kõige selle säilitamisele, mis rikastab meie rahva kultuuri. Seda näitab kas või seegi, missuguse suurejoon- nelise ulatuse meil mõeldud aastal võit- tis Fr. R. Kreutzwaldi mälestuse aus- tamine, kelle teosed ilmuvad suurtes tiraažides Nõukogude rahvaste keeles. Mitmesugustes keeltes ilmuvad ka tei- ste eesti kirjandusklassikute — Ed. Vil- de, A. H. Tammsaare jt. teosed. Eesti muuseumides korraldatakse mineviku andekate skulptorite ja maalikunstnike — Weizenbergi, Köleri, Laikmaa, Dückeri, Hoffmanni jt. teoste näitusi. Muusika alal on tehtud tõhusat tööd laulupärandi propageerimisel.

Kuid eesti kultuuripärandis on veel küllalt väärtusi, mis ootavad tutvusta- mist lugejale ja kuulajale. Niisuguste väärtuste hulka kuuluvad ka mõned üksikud eesti ooperid.

Kõneldes eesti ooperipärandist, peab ütleva, et selles kajastusid tunduval määral need ideelised ja kunstilised vastuolud, mis olid omased paljudele eesti kunstnikele nõukogude-eelsel pe- rioodil. Väärrib tähelepanu fakt, et üle poole kodanlikul ajal kirjutatud eesti ooperitest on loodud eesti rahva vaba- dusevõitluse teemal, enamikul juhtumil- tel saksa feodaalide, saksa mõisnike vastu. Üks ooper (J. Hiiobi «Võidu hind») käsitleb 1905. aasta revolutsio- onilisi sündmusi. Kuid vabadusevõitlu- se teema tõlgendamine kandis sageli ideelisel vasturääkivat, tihti isegi meie arusaamistele täiesti vastuvõtmatu iseloomu. Neis ooperites kohtab aja- loo võltsimist, mis on seotud katsetega õigustada rahvaretureid; kohtab usundlik-sektantlike vaadete kajastusi ja sotsiaalse revolutsiooni ning kange- laste-revolutsioonäride kujude piibellik- idealistlikku tõlgendust. Peaaegu kõi- gis vanades eesti ooperites esineb dra- maturgilisi puudusi, mis on tingitud heliloojate ja libretistide vähestest kogemustest ooperiloomingu alal. Kõik see sunnib meid eriti tähelepanelikult suhtuma teose valikusse nõukogu- de ooperilaval näitamiseks ja nende puuduste kõrvaldamiseks, mis takista- vad tema kunstilist ja lavalist täisvää- rtuslikkust.

Eesti ooperipärandi kriitilise ümber- hindamise esimesi katseid tehti meil 1950. aastal. Oma esimeses töös, mis tu- li ettekandmisele Tallinna Konservato- riumi teaduslikul sessioonil 1950. aastal, juhtisin tähelepanu «Vikerlas- tele» kui nõukogude-eelse perioodi parimatele eesti ooperitele, mille autor jät- kab vene ja lääne-euroopa ooperiklassi- ka realistlike traditsioone, ühendades neid rahvusliku muusika traditsiooni- dega. Ooperi puudustest kõneldes osutasin neile aga liigest tähelepanu, võrreldes ooperi väärtustega. Ajakir-

tes» on olemas ilmekalt joonistatud rahvakangelaste ja nende vaenlase, rootsi feodaali Olavi kujud. Mõnede te- gelaste iseloomustamisel on autor en- dale lubanud romantilist liialdamist ja on siin-seal kaugenunud elu- ja kunsti- tõest, kuid need puudused on kergesti kõrvaldatavad, ilma et see rikuks teose peamist mõtet.

«Vikerlaste» romantilise värvinguga muusika on kirjutatud suure emotsio- naalse jõuga, avaras, tõelises ooperli- kus laadis, kasutades mitmekesisid ooperi väljendusvahendeid: koore, an- samblid, aariaid, retsitatiivi, sümfooni- lisi pilte ja rahvastseene. Ooperi rahvuslikud jooned määrab rahvalaalu- liste elementide loominguliselt vaba kasutamine ja rahvamuusika vaimu õi- ge mõistmine.

Kolmes esimeses vaatuses arendab helilooja järjekindlalt ooperi peamõtet. Imposantne on näiteks ooperi tegevuse eksootsioon esimeses pildis, kus rah- vas ülistab jõumängude võitjat, noort sõjameest Ülot, Rahva ülistuslaul Ülo- le, mis on selle pildi peamine dramaa- tiline lüli, kujutab endast rahva jõudu- de üldistatud kuju ja haarab oma kunsti- lise reljeefsusega. Esimeses pildis on hästi näidatud peamise dramaatilise konflikti algust, kui vanem Vaho rah- vapoole ajal saab teateid ärevatelt saa- dikutelt vaenlase kallaletungi kohta eestlaste maale.

Ooperi teine pilt (eestlaste maleva ettevalmistused sõjakäiguks viikingite vastu, et vabastada vangid) jätkab loogi- liselt konflikti arendamist. See an- samblitele ehitatud pilt on kantud patriootilisest paatosest.

Terviklikkuselt ja mitmekesisuselt paistab silma ooperi 4. pilt (võitjate vastuvõtt rahva poolt), mis on ooperi tegevuse kulminatsiooniks. Kogu see pilt areneb lakkamatult, rõõmsalt dü- naamilises tõusus. Suurt osa etendavad siin ansamblid, mis oma monumentaalse vormiga on lähedased Verdi «Aida» ansamblitele. «Vikerlaste» ansamblite väärtus seisab iga lavagrupi ja üksiku tegelase individuaalsete joonte säilimi- ses, muusikalise vormi üldises selgu- ses ja peamiselt patriootiliste tunnete jõus, millel puudub deklaratiivne afek- teeritus.

Dünaamiliselt ja konfliktiselt avades rahva võitluse ja võidu teemat annab Aav üksikutele tegelastele sisuka, indi- viduaalse karakteristika. Mehine, tuline Ülo, elutark, oma rahvasse isalikult suhtuv vanem Vaho, sõjakalt võimukas Olav, karmilt eepiline hietark — igaüks neist räägib ooperis omaenda originaal- sel keelel, igaühel neist on oma ka- rakter.

Keskne koht nendes karakteristika- tes on aariatel, mis on ehitatud laiale meloodilisele arengule. Just aariates, kus laulab mitte üksnes hää, vaid ka orkester, ilmneb Aava silmapaistev me- loodiline talent kõige täielikumalt.

Ooperi individuaalsete kujude hul- gas paistab rahvusliku omapäraga välja patriootliku neiu — Juta kuju. Selle kuju karske lüürism, mis tõuseb pingelise dramaatilise kulminatsioo- nini, kuulub mõnedes momentides ette Saima jooni E. Kapi ooperist «Tasuleegid».

«Vikerlastel» oli vaatajate juures edu lavaletulemise hetkest (1928. a.) alates. Mitmed «Vikerlaste» aariaid, duetid ja koorid on läinud kontserdi- repertuaari, mis räägib nende elu- jõulisusest.

Kuid «Vikerlaste» väärtustest kõnel- des ei saa mööda minna puudustest, mida osaliselt märkasid ka ettekandjad ja autor ise ooperi esimese lavastuse juures. Me teame, et Aav tegi «Viker-

lahendatav Olavi hullumeelsuse stseen eelviimases pildis. Tõepoolest, raske on uskuda, et sõjakas ja julm viiking Olav, kes eestlaste juures vangis viibib, kao- taks mõistuse sellepärast, et tema endi- ne vang Juta, kellesse ta on armunud, ei nõustu temaga Rootsi põgenema.

Juta kuju näitab autor ebajärjekind- lalt, Olavi juures vangis olles Juta tõu- kab tema armastuse põlastusega tagasi, kuid ooperi lõpul, kui Olav tapab tema armastatu Ülo, palub Juta seda Olavile mitte kätte maksta, sest viimane olevat niigi «palju üle elanud». Niisugune «humanistlik» joon kõlab võltsilt, nagu on melodramaatiline ja võlts ka Olavi hullumine. Selle episoodi venitatus, eluline ebatõepärasus ja nõrk muusi- kaline kehastus ei võimalda Olavi osa- täitjale kuigivõrd veenvat esinemist laval. Libretist ja helilooja aatavad Ülo surma ainult tegelaste isiklike suhete romantika prisma läbi: pärast Juta keeldumist Olaviga Rootsi põge- neda viimane tapab vihapuhangus Juta- le appi rutanud Ülo. Edasi näidatakse Juta leina ja Ülo põletamistseremooni- at. Muusikaliselt ja ideeliselt on lõpustseen ilmselt välja arendamata ja viimistlemata. Stseeni ideelise ja dra- maturgilise kaalu peavad määrama selle patriootilise sisu elemendid, mis moodustab ooperi stžee põhialuse. Ülo langes ju rahva vaenlase käe läbi, tema surm on õieti selle tagajärg, et rahva ellu on tunginud võõras julm jõud röövullutaja Olavi näol. Selle- pärast oleks pidanud ka Ülo matmist näitama kui leinatulitust sõjamehe-juhi surma puhul, kellele rahvas osutab viimast au, kuid kelle surm ei mürra rahva karmi mehisust ega tema taotlust vaenlasele vastulööki anda. Rahva karm, keskendunud laul või vanema Vaho kõne oleksid sellele stseenile või- nud anda vajalikku patriootilist kõla- vust.

Teised «Vikerlaste» puudujäägid on vähemtähtsad, kuid ka neist on vaja kõnelda, sest nad rikuvad ideelist ja dramaturgilist ülesehitust. Niisugu- seks puudujäägiks on ooperi esimese pildi ebapiisav muusikaline ettevalmis- tus. Ülot näidatakse kohe kui rahva- like jõumängude võitjat, kelle vaprust rahvas ülistab oma ülevas laulus. Tun- dub, et selle laulu ideeline kõlajõud oleks suurem, kui oleks ulatuslikumalt näidatud neid jõumänge, milles Ülo võitjaks tuleb. Selleks aga oleks vaja avardada sümfoonilist sissejuhatust, mis praegu on liiga kokkusurutult an- tud.

Tekstilist ja võib-olla ka muusika- list lühendamist vajaks ooperi teine pilt, mille keskseks episoodiks on Taara ohvritalitus, kus hietark ennustab eestlastele võidukat sõjakäiku viikingi- te vastu. Ohvritalitus iseendast kui vanaaegset elu iseloomustav detail vastuväiteid esile ei kutsu. Ülearu veni- tatuna tundub ainult Taara ülistamine eestlaste-sõjameeste poolt. Muusika ei väljenda rahva usundlikke, vaid patriootilisi tundeid, need aga ei vaja pidevat seostamist Taara nimega. Neid momente võib miinimumini kärpida, il- ma et see muusikat kuidagi kahjus- taks.

Dramaturgiliselt õigustamatu on Vai- ke kuju, keda ooperi autorid näitavad kannatamas õnnetu armastuse pärast Ülo vastu ning armukadeduse käes piinlemas. Säärasena näidatuna on ta ooperis üleaarne, see ei aita kaasa patriootilise peateema arendamisele, vaid ainult segab seda. Lugu oleks teisiti, kui Vaike oleks antud näiteks Ülo õena, kes kurvastab oma rahva õnne- tuste üle ja rõõmustab oma venna kuulsuse ning edu üle. Vaike muusi- kaline karakteristika on emotsionaal- selt ere ja rahvuslikult omapärane, mis

nemoojate ja libretistide vaarlast, koregumustest ooperiloomingu alal. Kõik see sunnib meid eriti tähelepanelikult suhtuma teose valikusse nõukogude ooperilaval näitamiseks ja nende puuduste kõrvaldamisse, mis takistavad tema kunstilist ja lavalist täisväärtuslikkust.

Eesti ooperipärandi kriitilise ümberhindamise esimesi katseid tehti meil 1950. aastal. Oma esimeses töös, mis tuli ettekandmisele Tallinna Konservatooriumi teaduslikul sessioonil 1950. aastal, juhtisin tähelepanu «Vikerlastele» kui nõukogude-eelse perioodi parimale eesti ooperile, mille autor jätkab vene ja lääne-euroopa ooperiklassika realistlikke traditsioone, ühendades neid rahvusliku muusika traditsioonidega. Ooperi puudustest kõneldes osutasin neile aga liigset tähelepanu, võrreldes ooperi väärtustega. Ajakirjanduses ilmunud lühendatud ettekandes oli see ebasuhe veelgi rohkem rõhutatud kui originaalis. Tehtud viga parandades avaldan käesolevas artiklis mõttevahetuse korras oma arvamise ooperi väärtuste ja puuduste kohta, rõhutades, et viimastest peab kõnelema mitte üksnes teoreetiliselt, vaid nende kõrvaldamiseks tulevastest lavastustest.

Evald Aava «Vikerlased» (V. Loo libreto) on herolilis-romantiline laadi ooper. Tema süžee kuulub eestlaste ajaloolise võitluse perioodi skandinaavia vallutajate-viikingite vastu, kes rüüstasid eestlaste maid juba enne ristiriütlite sissetungimist Läänemere maile. «Vikerlaste» sisu peamiseks süžeeolngaks on oma vabadust kaitsvate eestlaste mehisus ja monoliitsus. Konfliktiselt arenev läbiv tegevus moodustab selle ooperi ühe väärtuslikuma, lavaliselt tänuliku omaduse. «Vikerlas-

te» autor, Evald Aava silmapaistev meeloodiline talent kõige täielikumalt.

Ooperi individuaalsete kujude hulgas paistab rahvusliku omapäraga välja patriootliku neiu — Juta kuju. Selle kuju karske lüürism, mis tõuseb pingelise dramaatilise kulminatsioonini, kuulutab mõnedes momentides ette Saima jooni E. Kapi ooperist «Tasuleegid».

«Vikerlastel» oli vaatajate juures edu lavaletulemise hetkest (1928. a.) alates. Mitmed «Vikerlaste» aariad, duetid ja koorid on läinud kontserdirepertuaari, mis räägib nende elujõulisusest.

Kuid «Vikerlaste» väärtustest kõneldes ei saa mööda minna puudustest, mida osaliselt märkasid ka ettekandjad ja autor ise ooperi esimese lavastuse juures. Me teame, et Aav tegi «Vikerlaste» uuslavastuse puhul (1934. a.) mõningaid muudatusi ooperis, seda osalt kärpides, osalt uute numbritega täiendades (sõdalaste laul, kaks tantsu). Ooperi klaviiris leidub märkmeid, mis kõnelevad dirigendi ja lavastaja poolt tehtud kärpimistest. Kõnelustest mõnede «Vikerlastes» esinenud lauljatega teame, kui suuri raskusi valmistasid esinejale mõned stseenid selles ooperis, et nende raskuste põhjuseks olid dramaturgilised viltuloomised ja autori paigutine kaugenemine elutööst.

Ka teine «Vikerlaste» redaktsioon autori poolt pole täiesti kõrvaldanud ooperi puudujääke. Suurimad neist esinevad minu arvates ooperi kahes viimases pildis, nii süžeeelises kui ka muusikalises osas.

Psühholoogiliselt õigustamata on muusikaliselt rabe, lavaliselt raskesti

eestlaste-sõjameeste poolt. Muusika ei väljenda rahva usundlikke, vaid patriootilisi tundeid, need aga ei vaja pidevat seostamist Taara nimega. Neid momente võib miinimumini kärpida, ilma et see muusikat kuidagi kahjustaks.

Dramaturgiliselt õigustamatu on Vaike kuju, keda ooperi autorid näitavad kannatamas õnnetu armastuse pärast Ülo vastu ning armukadeduse käes piinlemas. Säärasena näidatuna on ta ooperis ülearan, see ei aita kaasa patriootilise peateema arendamisele, vaid ainult segab seda. Lugu oleks teistsiti, kui Vaike oleks antud näiteks Ülo õena, kes kurvastab oma rahva õnnestuste üle ja rõõmustab oma venna kuulsuse ning edu üle. Vaike muusikaline karakteristika on emotsionaalselt ere ja rahvuslikult omapärane, mis täielikult lubaks niisugust ümberpaigutamist, sest muusikas kajastuvad üksnes Vaike lüürilised tunded, mitte armukadedus.

Kõiki neid küsimusi peaks meie lavastajad ja esinejad, samuti ka muusikateadlased hoolikalt kaaluma. Ooperi redigeerimine nõuab kooskõlastatud tööd ooperit lavastava režissööri ja helilooja vahel, kes võtab endale selle ooperimuusika redigeerija ülesande. Selles töös oleks vaja ka poedi abi libreto osas.

Kuna RT «Vanemuine» teatavasti kavatab «Vikerlased» lavale tuua, on selle ooperi redigeerimise küsimuse hoolikas läbimõtlemine seda vajalikum.

S. Milovskii